

MƏHƏMMƏD HADİNİN XX ƏSR İRAN VƏ CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ŞAİRLƏRİNDƏN TƏRCÜMƏLƏRİ

Aybəniz Rüstəmovə

E-mail: arustemova79@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə böyük Azərbaycan mütəfəkkiri Məhəmməd Hadinin XX əsrin əvvəllərində Şərq ölkələrində, xüsusilə, İranda baş verən hadisələrlə səsleşən farsdilli poeziyadan etdiyi poetik tərcümələrə münasibət bildirilmişdir. İran və Cənubi Azərbaycan məsələsi M.Hadini həmişə düşündürmüş, o, bu mövzuda poetik əsərlər və publisistik məqalələr yazmaqla yanaşı, fars dilində yazılmış bir neçə şeiri də Azərbaycan dilinə tərcümə edərək mətbuat orqanlarında nəşr etdirmişdir. Bu tərcümələr mövzu baxımdan yaxın olsalar da, bəzilərinin müəllifi məlum, bəzilərininki isə naməlum olduğundan məqalədə iki yerə ayrılaraq, müəllifi bəlli və müəllifi naməlum tərcümələr kimi tədqiq olunmuşdur. M.Hadi ruhuna və azadlıq idealına uyğun olan bu tərcümələri ilə İranda və Cənubi Azərbaycanda baş verən hadisələrlə oxucuları tanış etmiş, oxucularda monarxist şahlıq rejiminə qarşı nifrət hissi oyatmaqla yanaşı, məcburiyyət üzündən vətənidən didərgin düşünlərə mərhəmət, canını və qanını vətənin azadlığı uğrunda fəda edən mücahidlərə məhəbbət hissi oyada bilmişdir.

Açar sözlər: poetik tərcümə, ideal, azadlıq hərəkatı, rejimin tənqidi, zülmə nifrət

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 14.06.2023; qəbul edilib – 26.06.2023

TRANSLATIONS OF MUHAMMAD HADI FROM POETS OF IRAN AND SOUTH AZERBAIJAN OF THE 20TH CENTURY

Aybaniz Rustamova

E-mail: arustemova79@gmail.com

Abstract. In the article, the attitude of the great Azerbaijani thinker Muhammad Hadi to the poetic translations of the Persian language poetry, which resonated with the events of the Eastern countries, especially in Iran, at the beginning of the 20th century was reported. It was noted that M. Hadi always thought about the issue of Iran and South Azerbaijan, he wrote poetic works and journalistic articles on this topic, he also translated several poems directly related to the topic written in Persian and published them in various press agencies. Although these translations are similar in terms of their subject matter, some of them have known authors, while others have unknown authors. In the article, they are divided into two parts and studied as translations with known authors and unknown authors. M.Hadi introduced the readers to the events happening in Iran and South Azerbaijan with these translations, which are in line with the spirit and ideal of freedom, and instilled in the readers a feeling of hatred for the monarchist regime there, bribe-taking clans that suck the people's blood like leeches, and compassion for those who were displaced from their homeland due to coercion. he was able to arouse a feeling of love for the Mujahideen who sacrificed their lives and blood for the freedom of the country.

Keywords: poetic translation, ideal, freedom movement, criticism of the regime, hatred of oppression

Article history: received – 14.06.2023; accepted – 26.06.2023

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəllərində Şərq ölkələrində, xüsusilə, İranda baş verən hadisələr böyük Azərbaycan mütəfəkkiri M.Hadini daim məşğul etmişdir. İrandakı olayları diqqətlə izləyən, onlara isti-isti və obyektiv qiymət verməyə çalışan sənətkar bu mövzuda poetik əsərlər və publisistik məqalələr yazmaqla yanaşı, İran və Cənubi Azərbaycan şairlərinin mövzu ilə səsleşən əsərlərini də fars dilindən Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edərək müxtəlif mətbuat orqanlarında nəşr etdirir. Tərcümə zamanı M.Hadi elə əsərlərə müraciət edir ki, həmin əsərlər birbaşa onun estetik ideali, azadlıq və istiqlaliyyət arzuları ilə tamamilə üst-üstə düşür. Orişinal əsərlərində İrandakı monarxist şahlıq rejimini kəskin tənqid

edib azadlıq hərəkatının mücahidlərini alqışlayan M.Hadi tərcümə prosesində də bu ənənəsinə sadıq qalır. Sənətkar tərcümə üçün o əsərləri seçir ki, onlarda azadlıq, milli kimlik ya birbaşa təbliğ və tərənnüm olunur, ya da ki rejimin anti-humanist mahiyyəti ifşa obyektinə çevrilir. Şərqin Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Ömər Xəyyam, Sədi Şirazi, Sənai Qəznəvi, Hafiz Şirazi dahi sənətkarlarının əsərlərindən nümunələri uğurla Azərbaycan dilinə çevirən M.Hadi XX əsrin əvvəllərindəki poetik nümunələrin tərcüməsində də eyni məharəti göstərir və Azərbaycan tərcümə sənətini kifayət qədər zənginləşdirir.

Əsas hissə / Main Part

“Şərarəyi-ruh”, “Təbriki-eydi-əzha”, “Növ-hə”, “İranın hürriyyət qəhrəmanlarına”, “Eydiyanə”, “Müəmmayi-kainat” kimi şeirlərində XX əsrin ilk onilliyindəki İran hadisələrinə münasibət bildirən, məqalələrinin birində İranı “Qanlı səhnə – Səhneyi-faciənümüyi-İran” adlandıran və İranda Məşrutə qəhrəmanlarına göstərilən münasibəti kəskin şəkildə pisləyən M.Hadi poetik tərcümələrində də əlinə düşən fürsətdən istifadə edərək, monarxist rejimə qarşı kəskin münasibətini bildirmişdir.

M.Hadinin haqqında bəhs edəcəyimiz tərcümələrini iki qrupa ayırmaq olar: müəllifi bəlli olan və müəllifi bəlli olmayan tərcümələr.

Müəllifi bəlli olan ilk tərcümə kəskin ifşaedici ruhu və satirik mahiyyəti ilə seçilən “Bir iranlının lisanından” adlı şeirdir. İlk dəfə “Təzə həyat” qəzetinin 7 sentyabr 1908-ci il tarixli 205-ci nömrəsində dərc olunan [1, № 205] bu şeirin müəllifi əsərlərini Azərbaycan və fars dillərində yazan, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında M.Ə.Sabir ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biri, “Hammal” təxəllüslü Bayraməli Abbaszadədir (1859-1926). B.Abbaszadənin tərcümeyi-halından məlum olduğu kimi, o, Məşrutə inqilabı illərində (1905-1911) Təbriz

şəhərində fədailərə qoşularaq Tehrandan göndərilən şah qoşunlarına qarşı vuruşmuş və döyüşlərin birində yaralanmışdır. İrandakı iqtisadi vəziyyətin çətinliyi ucbatından doğma yurdunu tərk etməyə məcbur olaraq, Xəzər dənizindəki “Merkuri” gəmi-bərəsində hamballıq etməklə, ailəsinə ruzi qazanan bu şəxs satirik şeirlərini “Hammal” imzası ilə yazıb mətbuat orqanlarında çap etdirmişdir.

Qəzetdə tərcümənin əvvəlində, mətndən qabaq belə bir qeyd verilmişdir: “İran ədəbiyyatı. Qulamhüseyn Hammal İrani arxasında böyük bir sandıq, sandığın üstündə dolu bir məfrəş hambal ipi ilə şələləniş. Beli ikiqat əyilib, şələsini şələ sahibi xahiş edən yerə apara-apara belə tərənnüm eləyir” [1, № 205]. Qeyddən sonra əvvəl şeirin farsca mətni, sonra isə tərcüməsi verilmiş, axırda “Mütərcimi M.Hadi” sözləri qeyd olunmuşdur. Bu tərcüməni M.Hadi 1908-ci ildə çap etdirdiyi “Firdovsi-ilhamat” kitabına da daxil etmişdir. Tərcümənin qəzet mətni ilə kitabdakı mətn eyni olsa da, nə kitabda qəzetdəki izah, nə də şeirin farsca mətni verilməmiş, sərlövhənin üzərinə işarə qoyularaq səhifənin sonunda “Farscadan tərcümə” qeydi yazılmışdır [2, s.179].

“Bir iranlının lisanından” adı ilə dərc olunan on beytlik bu əsər M.Hadinin azadlıq ideali ilə səsləşdiyindən, o, şeiri tərcümə edərək Azərbaycan oxucusuna çatdırmışdır. Şeir belə başlanır:

*Bu yük altındakı bir insandır,
Milləti-dağidari-İrandır. [3, s.551]*

Deməli, yük altında olan bu insan İran vətəndaşdır. Yük daşımaq üçün Allah-təala insanları yox, heyvanları xəlq edib. Bu isə:

*Gərçi heyvan deyil, cəfalardan –
Haləti tibqi hali-heyvandır. [3, s.511]*

Şairin təqdimatında halı heyvan halından o qədər də fərqlənməyən bu yazıq uzun illərdir ki, vətəndən ayrı düşmüş, sərsəri, sıxıntılı yaşamaqdansa, ölümü daha yaxşı olan bir ömür sürür. Onun kimi minlərlə iranlı bir tikə çörək qazanmaq üçün qürbətə üz tutub ki, bu acınacaqlı hal iranlının dilindən belə təqdim olunur:

*Qəsəm olsun cahanda mən kimi həp –
Əhli-İran səd həzərandır.
Gecə-gündüz qərrib yerlərdə,
Bir quru əkməyə şitabandır. [3, s.511]*

Yad ellərdə səfalət içərisində ömür çürüdən bu bədbəxtin vətəninə harın molla, qazı, xan eyş-ışrətdə, bir tikə ruzi qazanmaq üçün vətəndən didərgin düşənlər isə ailə-uşağın yanında üzüqara, zillət içində gün keçirməkdədirlər. Bunun səbəbini müəllif iranlının dilindən son beytdə belə açıqlayır:

*Eylərəm dad, ta alınsın dad,
Mülk ola çarayabi-istibdad. [3, s.511]*

Orijinal əsərlərində olduğu kimi, bu tərcüməsində də M.Hadi belə bir qənaətini bir daha təkrar edir ki, bütün məhrumiyyətlərin səbəbi zülm və istibdaddır və İran kimi qədim bir ölkənin özü başının çarəsini qılmayınca, əhalisi zülmün ağır pəncəsi altında əzilməyə məhkumdur.

M.Hadinin müəllifi məlum olan digər bir poetik tərcüməsi “Təzə həyat” qəzetində dərc etdirdiyi “Nəvahati-vətən” şeiridir [4, № 209].

Qəzetdə şeirin başlığından əvvəl belə bir qeyd verilmişdir: “Ədəbiyyat. Əşəri-farsiyyə. Müəllifi Vlədiqafqaz Hüseyn Həsənzadə İrani. Tərcüməsi”. Tərcümənin sonunda “Mütərcim Əbdül-səlimzadə M.Hadi” qeydi verilmişdir [4, №209]. On dörd bəndlik şeirin tərcüməsi “Firdovsi-ilhamat” kitabına da daxil edilmiş [2, s.174-179], kitabda səhifənin sonunda müəllifi göstərilmədən belə bir qeyd verilmişdir: “Əşəri-farsiyyədən tərcümə” [2, s.179]. Tərcümədən məlum olur ki, vaxtilə cənnət timsalı olan, dahi-lər yetirən İran indi cansıxıcı, acınacaqlı günlərini yaşamaqdadır. İranın, o cümlədən Şərqi tarixi keçmişini olduğundan ziyadə tərif edən:

*Misrü Ədənə lərzə verən heybətimizdi,
Çin ölkəsini sarsıdan ülvyyətimizdi,
İspanlara dəhşətsərə olan qüdrətimizdi,
Çox yerlər əsiri-yədi-hürriyyətimizdi, –
[3, s.531]*

deyən müəllif Şərqi aləminin müasir halını seyr etdikdən sonra vətəndaşlardan, dövlətləri idarə edənlərdən millətin halına bir çarə görməyərək, üzünü Məhəmməd peyğəmbərə (s) tutaraq ondan imdad diləyir və deyir:

*Dur qəbirdən, ey Xətmi-rəsul, ağla, nəzər qıl,
Din məzrəəsindən xasü xakaşi bədər qıl,
Bu pakü müqəddəs yeri azadəyi-şər qıl,
İranə tərəhhüm elə, Zöhhakı bədər qıl,
Əqlin beynindən sən o tiryakı bədər qıl,
Çaqqalları iflayə, bizə bəxşi zəfər qıl,
Sor qurdları millətdən, əya Əhmədi-Muxtar.
[4, № 209]*

Ustalıqla edilmiş bu tərcümədə diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də odur ki, İran və onun timsalında Şərqi ölkələri azadlıq, istiqlaliyyət uğrunda mübarizədə bir-birindən uzaq düşdü-yündən və demokratik qanunlarla idarə olunan dövlətə, ağıllı rəhbərlərə malik olmadıqlarından, sürüdən uzaq düşmüş quzu kimi məhvə məhkumdurlar. Şeirin müəllifi belə hesab edir ki, eyni regionda olan ölkələr arasında səmimi qonşuluq münasibətləri, dövləti idarə edənlərlə ölkə vətəndaşları arasında birlik, ittifaq olmadıqca, İranın, geniş mənada müsəlman Şərqi vətəni yaxşılaşmaqdan, pisləşəcək.

Məlum tərcümələrdən ikisinin müəllifi İranda­dakı Məşrutə inqilabı dövrü poeziyasının gör­kəmli nümayəndələrindən biri olan Seyid Əşrə­fəddin Gilanidir (1872-1934). Hər iki əsər 1908-ci ildə S.Ə.Gilaninin Rəştdə çıxarmağa başladığı “Nəsimi-şimal” qəzetindən götürül­müş, M.Hadinin azadlıq ruhuna tam uyğun gəl­diyindən tərcümə edilərək, Azərbaycan oxucu­sunə təqdim olunmuşdur.

On iki bənddən ibarət olan “Təraneyi-zəfər” adlı döyüş marşı təsiri bağışlayan şeir “İttifaq” qəzetinin 26 fevral 1909-cu il tarixli 47-ci nömrəsində “Nəsimi-şimal” cərideyi-farsiyyədən tərcümə” qeydi ilə dərc edilmiş, sonluğunda “Əbdülsəlimzadə Məhəmməd Hadi” imzası qo­yulmuşdur [5, № 47]. Şeirinin müəllifinin S.Ə.Gilani olduğuna şübhə yeri qoymayan ən mühüm fakt son bəndində müəllifin adının ve­rilməsidir. Həmin bənd tərcümədə belədir:

*Vəqti-səfa, mövsümi-işrət deyil,
Hifzi vətəndən nə gözəldir? Deyil,
Əşrəfə vardırmi süxəndə ədil,
Gözləyirəm ta gələ aşarınız,
Milləti-Təbriz, Xuda yarınız!* [5, № 47]

Ruhu etibarilə M.Hadinin “İttifaq” qəzetinin mart nömrələrində [6, № 51, 53, 54, 57, 59] dərc olunmuş “Bariqeyi-zəfər parlayır, istiqbal bizimdir” poeması ilə yaxından səs­ləşən bu şeir Təbriz inqilabına həsr olunmuşdur. “Milləti-Təbriz, xuda yarınız, Həqq ola imdadrəsi-karı­nız” misraları ilə başlayan, hər bəndi beş misra­dan ibarət olan və “Milləti-Təbriz, Xuda yarınız” misrası bütün bəndlərin sonunda təkrarlan­nan əsərdə şah ordusunu darmadağın etmək üçün Səttarxanın və Bağırxanın ətrafında birlə­şən Təbriz camaatı alqışlanır. Canlarını vətənin azadlığı uğrunda fəda edən mücahidlər qanları ilə vətən bağını laləzara döndərən, zülmün kö­künü tar-mar edən, iranlıların adını bütün dün­yada tanıdan qəhrəmanlar kimi vəsf olunur. Ori­jinal şeir təsiri bağışlayan tərcümənin bir ne­çə bəndinə diqqət edək:

*Ey vətən, olsun sənə bizdən salam,
Ərzi-qəməfza, sənə olsun salam,
Qəbri-şəhidan, sənə olsun salam,
Şirifikəndir o ələmdarımız,
Milləti-Təbriz, Xuda yarınız!*

*Sizsiniz İranda şəcian bu gün,
Millət üçün olmada qurban bu gün,
Ədl sizinlə tapacaq can bu gün,
Min yaşasın Bağırü Səttarınız,
Milləti-Təbriz, Xuda yarınız!*

*Bayrağınız lövhəyi-fəthü zəfər,
Rəhbəri-hürriyyətinizdir hünər,
Bağı-həqiqətdə uçan ruhlər –
Nüsrəti-fəyyaz mədədkarınız,
Milləti-Təbriz, Xuda yarınız!* [3, s.513]

Şeirinin ilk səkkiz bəndində təbrizliləri alqışla­yan, təkcə Təbrizin deyil, bütün Məşrutənin və İranın müqəddəratının onlardan asılı olduğunu bildirən S.Ə.Gilani səkkizinci bənddən başla­yaraq obyektə dəyişir. Sonrakı bəndlərdə oxucu Təbrizdə baş verənlərin təsiri ilə Rəştdə cərə­yan edən hadisələrlə tanış edilir. Bidirilir ki, rəştlilər də təbrizlilərdən ilham alaraq azadlıq mübarizəsinə qoşulmuşlar. Şair inamla bildirir ki, təbrizlilər Səttarxanın ətrafında birləşdiyi ki­mi, rəştlilər də Süpəhdar kimi millətini sevənlə­rin ətrafında birləşərək irticaya ağır zərbələr en­dirəcəklər. Şair fəxrlə qeyd edir ki, təbrizlilər kimi, gilanlılar da bir amal uğrunda birləşmiş və mübarizə meydanına atılmışlar. Şeirinin axı­rını bəndlərinin birində oxuyuruq:

*Eşq ilə can verməyə gilaniyan,
Durmada, durmada pirü cavan,
Cümlə müsəlləh durur, ey qəhrəman,
Gözləri cüyəndeyi-didarınız,
Milləti-Təbriz, xuda yarınız!* [3, s.514]

Şeir və məqalələrində dönə-dönə Məşrutə hərəkatından bəhs edən, mücahidləri alqışlayan M.Hadinin belə bir əsəri vaxtında tərcümə edib mətbuat səhifələrinə çıxarmağı da məhz şairin ideallarından irəli gələn bir cəhət idi ki, o, bu yolla İran inqilabına münasibət bildirmək fürsə­cini əlindən qaçıрмаq istəmədi.

M.Hadinin “Nəsimi-şimal” qəzetindən götü­rərək tərcümə etdiyi ikinci şeiri “Tövbə-istiğfar” adlanır və “Məzhəkəli şeirlər” qeydi ilə “İttifaq” qəzetinin may nömrələrində “Əbdülsəlimzadə Məhəmməd Hadi” imzası ilə dərc etdirir [7, № 114, 115]. On iki bənddən ibarət şeirin yeddi bəndi qəzetin 114-cü, beş bəndi isə 115-ci nömrə

rəsində çıxmışdır. “Əttövbə, tövbə, əstəğfürullah!” misrası on bir bəndin sonunda nəqarət kimi təkrarlanır, sonuncu bənd isə bu misra ilə tamamlanır: “Əlhəmdülillah, əlhəmdülillah!”

M.Hadi şeirin müəllifinin kimliyini göstərməsə də, ruhu etibarilə S.Ə.Gilaninin “Laylay”, “Fatihə”, “Təsnif” və b. şeirləri ilə yaxından səsleşən bu şeirin də müəllifinin S.Ə.Gilani olduğu şübhə doğurmur və AMEA-nın müxbir üzvü Ə.Mirəhmədovun yazdığı kimi, “Şeirin ideya məzmunu və üslub xüsusiyyətləri onun Seyid Əşraf Gilaninin əsəri olduğunu güman etməyə əsas verir” [8, s.462].

“Məzhəkəli şeirlər” adı ilə oxuculara təqdim olunan bu əsər, əslində, çox dərin ictimai-sosial mənaya malik olan ciddi şeirdir. Şeirin məzmunundan aydın olur ki, azadlığın nə demək olduğunu anlamaq istəməyənlərin dilindən yazılan bu satirik əsərdə İrandakı qovğaların səbəbini şahın verdiyi məşrutə fərmanında görəndə, qafası “elmü ədəbdən boş” olan “zülmpərəsən”lərin canını qara qayğılar alıb. Uşaqların məktəbə gedib elm öyrənmələri, adamların cindarlara, rəmmallara, mollanümalara etiqad göstərməməsi, insanların, xüsusilə, uşaqların mövhumatdan qurtarıb həqiqəti dərk etməsi bu günə qədər millətin başında turp əkənlərin canına vəlvələ salıb. Belə adamların dilindən deyilən:

*Yaran, nədir bu qovğayi-ətfal,
Olmuş gavurlar mollayi-ətfal,
Şapka qoyubdur, eyvay, ətfal,
Çəkmə-qaloşdur dərpayi-ətfal,
Getdi şəriət, vallah, billah,
Əttövbə, tövbə əstəğfürullah!* [3, s.516], –

sözləri, əslində, İrani bəlalər içində saxlayan qaragürhün etirafı kimi səslənir. Bu zümrənin nəzərində başqa millətlərin dillərini öyrənən, “sevdiqləri şey çernil və dəftər” olan, elm öyrənən çocuqlar “sərasər babi olmuş”, beləcə, “əmmaməvü şal”ı görmək iqtidarından düşmüş, millət yavaş-yavaş hüququnu anlamaqdadır. M. Hadinin estetik idealına tamamilə uyğun olan şeir ümidverici bir sonluqla tamamlanır və M.Hadi son bəndi bu şəkildə tərcümə edir:

*İstər ədalətərbabi-vicdan,
Məşrutədir həp ən şanlı canan,*

*Bu yolda xidmət – əhrar üçün şan,
İştə Süpəhdar – bir mərdi-meydan,
Azadə oldu əqvami-İran,
Əlhəmdülillah, əlhəmdülillah!* [3, s.516]

M.Hadinin müəllifini göstərmədiyi tərcümələrindən biri “Təraneyi-şükran” adlanır. Otuz beytlik bu şeir qəsidə formasında tərcümə edilərək, “Tərəqqi” qəzetinin 26 avqust 1909-cu il tarixli 192-ci nömrəsində dərc edilmişdir [9, №192]. “İrani-nov” ruznaməsindən tərcümə” qeydi ilə çap olunan əsərin müəllifi göstərilməmişdir.

*Təşəkkür olsun o fəyyazi-kainatə hezar,
Cəfa çəkənləri qıldı əziz, zalımı xar*

[3, s.535], –

beyti ilə başlanan bu tərcümədə Məşrutə inqilabının təsiri ilə İranda yaranmış nisbi azadlıqlar, xalqın həyatında baş vermiş dəyişikliklərdən bəhs olunur. Bildirilir ki, o şəxslər ki, bizi “düçari-qəm etmişdilər”, bu gün həmin şəxslər qəmə və bəlayə düçar oldular. Xalqı zəlil edənlər xalqın tələbi ilə hakimiyyətdən getməyə məcbur edildilər. Zülmün evi yıxıldı və məmləkətin işıqlı günləri başlandı. Bu sözləri deyərək, müəllif heç şübhəsiz ki, xalqın təkidini və Məşrutə inqilabının rəhbərlərinin tələbi ilə taxt-tacdan əl çəkməyə məcbur olan Məhəmmədəli şahı və onun ətrafını nəzərdə tuturdu.

Mücahidlərə xitab edən müəllif yazır:

*Xitabım iştə sizə, ey mücahidani-vətən,
Ki sayənizdə vətən oldu qərqeyi-əнвар.
Əsarətin quyusunda batırdı Bijəni-ədl,
Siz etdiniz onu Rüstəm kimi xilasü kənar.*

[3, s.535]

Müəllif daha sonra mücahidlərdən xahiş edir ki, hakimiyyətdən uzaqlaşdırdığımız rejimin təzədən hakimiyyətə qayıtmasına imkan verməsinlər. Onların bu millətə çəkdiyi azar və məşəqqət, ölkəyə etdikləri xəyanət artıq yetər. İlanın başını əzin ki, onun dirilməyinə, milləti sancmağına bir daha imkanı olmasın.

Şeirdə iki zümrədən olan şəxsləri vətən düşmənləri hesab edən müəllif yazır:

*Var iki şəxs ki, onlar vətən ədularıdır,
Biri vəzir-dəni-təb, biri şeyxi-rüşvətxor.
Biri əhali malı ilə tox eyləmiş qarnın,
Biri xuni-cəmaət ilə eyləyir iftar.* [3, s.536]

XX əsrin əvvəllərindəki İranın mənzərəsini özündə əks etdirən bu şeirdən sonra M.Hadi müəllifini göstərmədən “İrani-nov” rəfiqimizdən tərcümə” qeydi ilə “İttifaq” qəzetinin 30 avqust 1909-cu il tarixli 195-ci nömrəsində “Sərgüzəşti-İran” şeirini çap etdirir [10, № 195]. Bu əsər əvvəlki tərcümənin davamı təsirini bağışlayır. “Oldu” rədifli tərcümədə İranın vəziyyəti iki mövqedən oxucuların nəzərində canlandırılır. Tərcümənin ilk dörd beytində İranı ağışuna almış səadətdən söhbət gedirsə, sonrakı beytlərdə İran Milli Məclisinin topa tutulması, vətən övladlarının yenidən dünyanın müxtəlif yerlərinə səpələnməsindən danışılır. Şeirin bəzi hissələrinə diqqət edək. Əvvəlki beytlərdə oxuyuruq:

*Əsdi ümid yeli, qaliya əfşan oldu,
Solğun ikən vətənin gülləri əfşan oldu.
İxtiyar idi, zəif idi, cavanlaşdı vətən,
Feyzi-hürriyyət ilə tazə gülüstan oldu.
Müjdə, ey əhli-vətən, hədm olaraq istibdad,
Güldü ümmidlər, insaf evi imran oldu.
Yusif-ədl qaranlıq quyuya düşmüş ikən,
Çıxaraq Yusifimiz parladı, taban oldu.*
[10, № 195]

Misal gətirdiyimiz parçada Məşrutə inqilabının adı çəkilməsə də, söhbətin nədən getdiyi gün kimi aydındır. Müəllif sonrakı beytlərdə bildirir ki, əfsuslar olsun, cavanların qanı bahasına qazınan azadlıq tezliklə qan dənizində boğuldu, Məclis topa tutularaq yerlə yeksan edildi və yenə də İran torpağına şəhid qanı axıdıldı:

*Xuni-məsum ilə al qanə bulaşdı İran,
Neçə evlər dağılıb qarətü talan oldu.
Zalımın töhməti ilə birisi düşdü şəhid,
Biri zəncirlənib zinəti-zindan oldu.
Vüslətin sevgili oğlanları avarə düşüb,
Vətənin günləri döndü şəbi-hicran oldu.
Birisi Rumə, biri Rusə pənahvar olub,
Biri İngiltərə torpağına püyan oldu.*
[3, s.537]

Şeirdən çıxarılan məntiqi nəticə bundan ibarətdir ki, qazınan azadlığın ömrü uzun olmadı, millətə rəhbərlik edənlərin nadanlılığı ucbatından zülm qılıncı ilə ədalətin ağacı kəsildi. Səmasında yenicə günəş doğmağa başlayan İran torpağı və İran əhalisi təzədən rəzil və səfil gününə düşdü.

Digər bir tərcümə isə götürülmə yeri və müəllifi göstərilmədən “Ədəbiyyat” başlığı altında “Tərəqqi” qəzetinin 3 sentyabr 1909-cu il tarixli 199-cu nömrəsində dərc olunmuşdur [11, №199]. Bu əsəri müştərək əsər də adlandırmaq olar. Belə ki, on bir beytlik tərcüməyə M.Hadi “Mütərcim” qeydi ilə beş beyt də əlavə edərək, tərcümə etdiyi şeirin ruhuna uyğun düşüncələrini bəyan etmişdir. Tərcümənin ümumi ruhu belədir ki, səfalət içərisində yaşayanlardan abır-həyə, məzlumun qanına yerikləyən zalımdan ədalət, təbiətində, xislətində “mayeyi-məzərrət” olanlardan bəşəriyyətə məhəbbət gözləmək əbəsdir. Özünü “əhli-elm” adlandıranlar milləti, məmləkəti səfalət zəhəri ilə məhv etməyi özlərinə peşə etmişlərsə və etdiklərindən xəcalət çəkmirlərsə, onlarla vəhşi heyvanlar arasında fərq yox, oxşarlıq axtarmaq lazımdır. Vətən xəzinəsini qarət edib əməli ilə öyünənlər nə qədər zahirdə bər-bəzəkli görünsələr də, onların aqibəti yükü dürr, gövhərlə dolu olan uzunqulağın aqibətindən savayı, bir şey olmayacaq, çünki çulu və ovsarı ipəkdən olsa belə, eşşək eşşəkdir, ondan nəcib at hünəri gözləmək əbəsdir.

Nəticə / Conclusion

Məhəmməd Hadinin XX əsrin əvvəllərində İran və fars dilində yayılmış Cənubi Azərbaycan poeziyasından etdiyi tərcümələri barədə fikirlərimizi ümumiləşdirərkən belə bir nəticəyə gəlirik ki, poetik və publisistik əsərlərində olduğu kimi, tərcümələrində də şair İranın müasir

vəziyyəti ilə səsleşən əsərlərə üstünlük vermişdir. Bu tərcümələrə qədər Şərq və Azərbaycan klassiklərindən etdiyi poetik tərcümələrlə Azərbaycan tərcümə sənətini zənginləşdirən M.Hadi yenə də idealına sadıq qalaraq azadlıq və istiqlal ruhlu əsərləri tərcümə etmişdir. Məşrutə hə-

rəkati, İrani silkələyən hadisələri diqqətlə izləyən M.Hadi tərcümə zamanı da məhz həmin mövzularda yazılan əsərləri seçmiş, orijinal

əsərlərində olduğu kimi, tərcümələrində də azadlıq və hüriyyət nəğməkarı kimi çıxış etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Bir iranlının lisanından. – “Təzə həyat” qəzeti, 7 sentyabr 1908-ci il, № 205.
2. Məhəmməd Hadi. Firdovsi-ilhamat. – Bakı, 1908.
3. Məhəmməd Hadi. Əsərləri. I cild. – Bakı: Elm, 2020.
4. Nəvahati-vətən. – “Təzə həyat” qəzeti, 11 sentyabr 1908-ci il, № 209.
5. Təraneyi-zəfər. – “İttifaq” qəzeti, 26 fevral 1909-cu il, № 47.
6. Məhəmməd Hadi. Bariqeyi-zəfər parlayır, istiqbal bizimdir. – “İttifaq” qəzeti, 4, 6, 8, 13, 16 mart 1909-cu il, № 51, 53, 54, 57, 59.
7. Tövbə-istiğfar. – “İttifaq” qəzeti, 21, 22 may 1909-cu il, № 114, 115.
8. Məhəmməd Hadi. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: Elm, 1978.
9. Təraneyi-şükran. – “Tərəqqi” qəzeti, 26 avqust 1909-cu il, № 192.
10. Sərgüzəşti-İran. – “Tərəqqi” qəzeti, 30 avqust 1909-cu il, № 195.
11. Ədəbiyyat. – “Tərəqqi” qəzeti, 3 sentyabr 1909-cu il, № 199.

ПЕРЕВОДЫ МУХАММЕДА ХАДИ ИЗ ПОЭТОВ ИРАНА И ЮЖНОГО АЗЕРБАЙДЖАНА XX ВЕКА

Айбениз Рустамова

E-mail: arustemova79@gmail.com

Резюме. В статье сообщается об отношении известного азербайджанского мыслителя Мухаммада Хади к поэтическим переводам персидской поэзии, которые перекликались с событиями стран Востока, особенно в Иране, в начале XX века. Было отмечено, что М.Хади всегда думал о проблеме Ирана и Южного Азербайджана, он написал поэтические произведения и публицистические статьи на эту тему, а также перевел несколько стихотворений, непосредственно связанных с этой темой, написанных на персидском языке, и опубликовал их в различных органах печати. Несмотря на то, что эти переводы близки по своей тематике, некоторые из них имеют известных авторов, а другие – неизвестных авторов, в статье они разделены на две части и рассматриваются как переводы известных авторов и неизвестных авторов. Этими переводами, отвечающими духу и идеалу свободы, М.Хади знакомил читателей с событиями, происходящими в Иране и Южном Азербайджане, и вселял в читателей чувство ненависти к тамошнему монархическому режиму, взяточническим кланам, которые сосут кровь народа, как пиявки, и сострадание к тем, кто был вынужден покинуть родину по принуждению, он сумел пробудить чувство любви к моджахедам, пожертвовавшим своей жизнью и кровью за свободу страны.

Ключевые слова: поэтический перевод, идеал, освободительное движение, критика режима, ненависть к угнетению